

Ingen kan tjene to herrer

Penge må ikke blive målet for tilværelsen

RESUME

Velfærd er meget mere end velstand. Vores samfund er rigt, og det er vi taknemmelige over. Men vi finder det ensidigt og forfejlet, at økonomisk succes og økonomisk vækst bliver brugt som de mest betydningsfulde indikatorer på et godt liv og et sundt samfund.

Som borgere har vi et afgørende ansvar over for de kommende generationer. Vi skal prioritere, at unge integreres i økonomien, og at alle får mulighed for at bidrage til samfundet. Vi skal målrette den offentlige hjælp til samfundets mest udsatte i stedet for at give støtteordninger til en meget bred del af befolkningen, for eksempel når priserne stiger. Den nødvendige grønne omstilling af produktion og forbrug vil kræve, at vi ændrer vores tankesæt radikalt. Vi skal som borgere og politikere indstille os på, at vi skal betale den reelle pris inklusive de økologiske omkostninger for at sikre, at såvel produktion som forbrug er bæredygtigt.

Vi kan ikke reducere menneskets værdi til at være arbejdskraft og forbruger. Mennesket har en iboende værdighed, som vi har pligt til at værne om, og som ikke må reduceres med det formål at skaffe andre velstand.

Vores samfund er et fælles ansvar. Derfor er det uetisk, når f.eks. virksomheder bruger deres ressourcer og magt til at undgå beskatning i Danmark ved brug af skattely i stedet for at betale skat dér, hvor pengene tjenes.

INDLEDNING

Set i et globalt og historisk perspektiv lever vi i Danmark i et meget rigt samfund. Vi bor i et land, hvor "få har for meget og færre for lidt" skrev Grundtvig i 1817. I dag har flere danskere alt for meget, mens mange stadig har for lidt. Vi må konstatere, at økonomi spiller en uforholdsmæssig stor rolle i diskussionen om vores samfund. Og vi konstaterer, at flere og flere har svært ved at få enderne til at mødes, og udsigten til fortsat stigende priser pga. inflation er en udfordring for dem, som kun har lidt at stå imod med. Samtidig er det også situationen, at den generelle velstand sættes i perspektiv af den katastrofale fattigdom, der fortsat findes andre steder i verden.

Med denne skrivelse vil vi som ledere i kirker og trossamfund i Danmark gerne bidrage til samtalen om økonomi og om økonomiens påvirkning af vores menneskesyn, samfundssyn og natursyn.

Det er ikke nyt, at kirkerne blander sig i diskussionen om økonomi. Religiøse traditioner har altid kastet kritisk lys over økonomiens påvirkning af den enkelte og dens rolle i samfundsudviklingen.

Historisk har særligt de religiøse traditioner inden for jødedom, kristendom og islam ofte deltaget i samtalen om samfundets økonomiske udvikling. Eksemplerne er mange. Grundlæggende er der i vores religiøse traditioner en kritisk holdning til opsparet rigdom langt ud over det som man kan bruge, og en opfordring til at dele, hvad man har med dem, der ikke kan klare sig selv. I middelalderen var den romersk-katolske kirke for eksempel imod, at man tog renter, der blev

opfattet som åger. Martin Luther forholdt sig kritisk overfor rentetagnin g. Også i muslimsk tradition har der været – og er stadig – kritiske forbehold i forhold til at tage renter.

GENERELLE SAMFUNDSMÆSSIGE OVERVEJELSER VEDR. PENGE OG ØKONOMI

Økonomiske faktorer og aktører spiller helt afgørende roller i den danske samfundsudvikling. Penge har stor betydning. Nogle gange måske endda større betydning end den formaliserede demokratiske magtudøvelse i kommunalbestyrelser og Folketing. Det er et helt rimeligt spørgsmål, om pengene er ved at tage magten fra os?

Vi mener, at vi må have en bredere og dybere samtale om den magt, som økonomi har over vores liv. Der er andre værdier i tilværelsen end dem, som kan gøres op i penge. Vi mener, at samtalen bør tage afsæt i livskvalitet, som er tæt knyttet til det, vi er fælles om for eksempel naturen, som udgør vores allesammens livsgrundlag, menneskelige relationer, at være til gavn for andre, bruge sine evner og at kunne dele oplevelser.

Når økonomi bliver prioriteret hele tiden eller bliver så indviklet, at vi har svært ved at finde ud af det, og når værdier udelukkende bliver opgjort i et økonomisk perspektiv, så udvikler det sig let til grådighed og kommer til at handle om velstand og ikke velfærd.

Vi kan vinde i velstand, men vinder ikke nødvendigvis i velfærd.

Penge er nødvendige, men vi skal ikke lade penge bestemme, hvad livet egentligt skal handle om, samtidig med at ingen af os lever uden for økonomien. Vi er alle sammen aktører i det økonomiske system og bidrager til det og trækker på det.

Den økonomiske ulighed er vokset i Danmark over de sidste 15 år - målt på parametre, som ingen sætter spørgsmålstegn ved. Stigende ulighed kan underminere sammenhængskraften i samfundet og det demokratiske system, som vi nyder godt af.

Men Danmark er bestemt ikke et fattigt land. Tværtimod. Vi er som samfund blevet meget rigere de sidste 50 år. Der er dog en del af befolkningen, hvor det er relevant at tale om fattige. De findes i de yngre aldersgrupper og blandt pensionister, der ikke har andet indtægtsgrundlag end folkepensionen. De findes også blandt migranter, folk uden uddannelse og folk med diagnoser. Der er restgrupper, som oplever sig ekskluderet af samfundet, og som lever under vilkår, der kan undergrave den menneskelige værdighed.

Helt aktuelt står vi i en situation, hvor prisstigninger er en del af dagens orden. Det er ikke første gang i historien. Prisstigningerne begynder at presse befolkningen og særligt dem, som har mindst. Det oplever vi i det sociale arbejde, som kirker og trossamfund står midt i. Og det er ikke kun de fattigste, der har svært ved at få enderne mellem indkomsten og udgifterne til at mødes. Netop i denne tid hører vi om mennesker, der er tvunget til at gå fra deres hjem, og om en stigning i tyverier af dagligvarer. Vi hører om børn, som ikke kan være en del af fællesskabet i idrætsforeningen eller fritidsklubben, fordi familiens økonomi ikke rækker. Det er alvorligt og ikke kun et spørgsmål om økonomi, men i lige så høj grad et spørgsmål om værdighed og samfundsetik.

DE RELIGIØSE TRADITIONERS BIDRAG TIL EN KRITISK BELYSNING AF PENGENES OG DE ØKONOMISKE TEORIERS ROLLE I SAMFUNDSUDVIKLINGEN

Vi mener, at de religiøse traditioner har meget at bidrage med i debatten om samfundet i Danmark, og økonomi er alt for vigtigt et område til at overlade det til økonomerne alene.

De grundlæggende principper, som beskriver økonomi i både Bibelen og i Koranen, handler om at sikre, at mennesker har nok til at leve, og om at skabe retfærdighed i den økonomiske sfære. Det er også derfor, de religiøse traditioner kritiserer åger, der bliver retfærdiggjort som renter.

I alle tre traditioner er der en positiv forståelse af askese og skepsis over for materiel overflod som en måde at understrege, at mennesker og samfund rummer andre dimensioner end det, der har med penge og materiel rigdom at gøre. Vi læser i Ezekiels Bog kapitel 16 vers 49: *"For dette var din søster Sodomias synd: Hun og hendes døtre levede i storhed, overflod og sorgløs tryghed, men rakte ikke de hjælpeløse og fattige hånden."*

Faste er del af den jødiske tradition, en del af Jesu liv og allerede en integreret del af den ældste kirkes praksis, ligesom faste også har en fremtrædende rolle i Islam. Faste består af tre elementer: bøn, afholdenhed og barmhjertighed.

Samtidig fortæller de religiøse traditioner os, at mennesket skal have tilstrækkeligt til at kunne leve, også selv om det ikke kan forsvares ud fra en markedslogik, hvor alt skal kunne "betale sig" som for eksempel kostbar hospitalsbehandling af ældre mennesker, der ikke længere er en del af arbejdsmarkedet.

Man kan sige, at vi skal ud over den begrænsning, der ligger i at se en modsætning imellem økonomiske interesser og det fælles sociale gode. Solidaritet er ikke noget mod-produktivt.

Den bibelske anvisning er ikke at rydde bordet og tage alt, hvad man kan få, men derimod at sikre, at der altid lades noget stå tilbage.

I Tredje Mosebog kapitel 19 vers 9-10 læser vi: *"Når I høster kornet i jeres land, må du ikke høste helt ud til kanten af din mark, og hvad der ligger tilbage, når du har høstet, må du ikke samle ind. Din vingård må du ikke plukke ren, og nedfaldne druer i din vingård må du ikke samle op; dem skal du efterlade til den trængende og den fremmede. Jeg er Herren jeres Gud!"*

Vi skal ikke udnytte ressourcerne til det yderste eller pine al gevinst ud af en aktivitet. Det handler om at kunne begrænse sig og lade noget være til den trængende og den fremmede.

Den forståelse udtrykkes også i den jødiske tradition, der tilsiger, at hvert syvende år er et sabbatår. I det år må der ikke sås og høstes, og al gæld skal eftergives.

I Tredje Mosebog kapitel 25 vers 3-4 læser vi: *"Seks år skal du tilså din mark, og seks år skal du beskære din vingård og høste afgrøden; men i det syvende år skal landet holde fuldstændig hvile, en sabbat for Herren; da må du ikke tilså din mark eller beskære din vingård."*

Således er det at tage et sabbatår eksempelvis for at udføre frivilligt arbejde eller gå på højskole lige i tråd med den jødiske tradition. Men samtidig med at vi bruger ideen om sabbat i vores private liv, er det alligevel effektivitet og optimering, som sættes højest i det økonomiske system, og der er ikke plads til at lade noget af værdi blive tilbage.

Moseloven byder mennesket kun at forholde sig til én Gud, himlens og jordens Skaber. I det moderne samfund er penge og ønsket om flere penge desværre blevet det, som for mange er, hvad livet handler om, og på den måde er det blevet til en form for (af)gud i henhold til Martin Luthers formulering fra 1529 i Den Store Katekismus: *"Hvad betyder det at have en Gud, eller hvad er en Gud? Svar: En Gud kaldes det, som man venter sig alt godt fra..."*.

Dansen om guldkalven er i Bibelen et udtryk for afgudsdyrkelse (Anden Mosebog kapitel 32). For mennesker i vores tid er det blevet et billede på det ensidige fokus på materiel rigdom. Men ingen kan tjene to herrer (Matthæusevangeliet kapitel 6 vers 24). Således fjerner vi os fra Gud og ultimativt fra os selv, hvis vi lader pengene bestemme.

I lignelsen om den rige bonde i Lukasevangeliet kapitel 12 vers 15-21 hører vi om en bonde, der har så meget opsparet, at han er nødt til at bygge endnu større lagrer, men han dør om natten. Lignelsen begynder med denne opfordring: "Se jer for og vær på vagt over for al griskhed, for et menneskes liv afhænger ikke af, hvad det ejer, selv om det har overflod". Livet på jorden handler ikke om at samle sig skatte, men om at have evigheden hos Gud for øje, og dernæst at tage vare på næsten og den planet, vi lever på.

Islam anbefaler de troende at betale zakat, som er støtte til trængende og nødlidende, men også en måde hvorpå velhavende kan give tilbage til samfundet. Ideen er, at det skaber sammenhæng mellem folk og forøger velfærden: I Hadith læser vi "Der er aldrig nogen dag, hvor en Guds tjener rejser sig om morgenen, hvor han ikke bliver besøgt af to engle. En af dem siger: Oh Gud, giv mere til ham, der spenderer, og den anden siger: Oh Gud, bring ødelæggelse over den, der fastholder (sin materielle rigdom)".

At dele sit overflod med næsten går igen i alle de tre traditioner. Vi læser i Koranen 2:261: "De, som giver ud af det, de ejer, for Allahs sag, er ligesom et sædekorn, der giver syv aks med hundrede korn i hver. Allah giver mangedobbelt til den, Han ønsker. Allah omfavner alt, Han er alvidende."

Og barmhjertighed er ikke kun at give mad til den, der trænger. Det er også at sikre, at vedkommende selv kan skaffe sig mad eller andre fornødenheder fremover.

Den jødiske filosof, Maimonides, skrev i det 12. århundrede i Mishneh Torah, at den højeste form for barmhjertighed er partnerskabet med den fattige eller at hjælpe vedkommende med et job, at give en gave eller et lån eller finde arbejde til vedkommende. Alt sammen med det mål for øje, at vedkommende ikke skal bede andre om hjælp, men derimod kunne stå på egne ben.

Endelig går behovet for at se udfordringerne i det lange perspektiv igen i alle tre religiøse traditioner (jødiske, kristne og muslimske). Det er vores kald som mennesker at være beskyttere af Guds skaberværk, samtidig med at vi også er medskabninger. Således er det både vores ansvar at skabe menneskelige samfund for den generation, der lever i dag, men også sikre rimelige vilkår for de generationer, som kommer efter os.

GLOBALE ULIGHEDER

Uligheden i verden mellem fattige og rige lande er også en grund til bekymring. Vi lever i et af de rigeste samfund, hvor den materielle velstand er størst. Vi er nødt til at have fokus på den globale uretfærdighed.

Vi anerkender, at markedsøkonomien har været en afgørende drivkraft i velstandsstigningen først i den vestlige verden og efterhånden også globalt, ligesom markedsøkonomien i en dansk sammenhæng har bidraget til en rimelig retfærdig fordeling af ressourcerne i samfundet.

Vi accepterer behovet for politisk regulering af markeds kræfterne for både at sikre arbejdsmiljøet og det eksterne miljø og for at modvirke monopoldannelser, der sætter sunde markeds kræfter ud af kraft, og for at værne om alle menneskers værdighed.

Vi værdsætter, at det danske samfund fungerer som et relativt fintmasket net, der modarbejder fattigdom og eksklusion. Men vi konstaterer også, at stadig flere falder igennem det net.

Vi er modstandere af, at mennesker alt for ofte reduceres til et element i et økonomisk kredsløb, og vi hæfter os ved den socialansvarlige rolle, som meget arbejde i civilsamfundet er kendetegnet af, og herunder hvad kirker, trossamfund og kirkelige organisationer virker i deres arbejde, hvor de gennem diakoni rækker ud til dem, som ikke kan klare sig selv.

Inden for hovedstrømmen af økonomisk teori taler man om mennesket som et element blandt andre elementer, der indgår i det økonomiske kredsløb. Dels anses mennesket som en arbejder, der vælger mellem fritid eller arbejdstid, dels anses mennesket som en forbruger, der er styret af et ønske om altid at få mere. Den forståelse, som også har bevæget sig ind i andre dele af samfundet, udfordres nu fra flere sider blandt andet på baggrund af den igangværende klima- og naturkrise.

Det er en uhensigtsmæssig og usaglig reduktion, når mennesket gøres til et væsen, som udelukkende søger egeninteresse og øget forbrug. Forbrug alene gør os ikke lykkelige som mennesker, men det er den målestok, vi har opsat som den væsentligste i vores samfund.

Forhold på de økonomiske markeder kan ikke alene tages som udtryk for værdien og kvaliteten af et menneskeligt samfund, og den enkeltes succes må ikke opnås på bekostning af andres velfærd.

DEN ANSVARLIGE PRODUKTION OG INVESTERING

Fortsat vækst i produktion og forbrug er ikke foreneligt med klodens ressourcemæssige begrænsninger og forpligtelserne i forhold til livsvilkårene for kommende generationer.

Det nuværende forbrugsniveau, som særligt de vestlige lande repræsenterer, overstiger langt, hvad jorden kan holde til¹.

Samtidig er vi ved at miste sansen for ret og vrang. Virksomheder, der producerer varer, som er programsat til at gå i stykker, er et eksempel. Det fastholder en høj produktion og beskæftigelse – og et højt salg, men fremmer spild og en smid-væk-kultur. I det hele taget stiller vi spørgsmål ved, om standardløsningen i økonomiske kriser altid er at stimulere efterspørgslen. Vi vil gerne tale for en økonomi, hvor vi bruger flere penge på ting, der holder længere, og reparerer dem, når de går i stykker, og genbruger dem så længe som muligt.

Det er en bunden opgave, at forbrug af naturressourcer og det materielle privatforbrug må ned i vores del af verden.

Opsparing af rigdom skal ske med måde og med tanke for bæredygtigheden. De store kapitalophobninger, der kræver afkast, betyder en større og større belastning af vores jord, og det er ikke bæredygtigt. Så selvom rigdom i praksis ofte ophobes for at skabe sikkerhed for eksempel i alderdommen, så kan de store pensionsfonde faktisk skabe mere usikkerhed med deres krav om vedvarende høje afkast.

Det personlige ansvar handler også om at være investor, og det er langt de fleste af os igennem pensionsopsparinger og andre former for kapitalanbringelse. Vi har som enkeltpersoner et ansvar for, at den pension eller investering, vi har del i, bliver brugt på en måde, som ikke underminerer klodens kapacitet til at understøtte liv. Det betyder, at vi som enkeltindivider bør stille krav, for eksempel over for pensionselskaberne. Vi bør insistere på investeringer, som har langtidsholdbarhed, også selvom det givetvis vil betyde, at vi kommer til at acceptere mindre afkast. Det personlige ansvar handler også om at forfølge andre visioner for det gode liv, end hvad der har med øget forbrug, øget produktion og fortsat vækst at gøre. Det er noget af det, de religiøse traditioner kan byde ind med: alternativer visioner for det gode liv – som et liv, der rummer stilhed, opmærksomhed over for naturen og andre medmennesker, engagement i forhold til retfærdighed, forsoning og fredsskabelse, kontemplation m.m.

---

¹ Hvis alle mennesker på jorden havde et forbrug som en gennemsnitsdansker, ville det kræve ressourcer svarende til fire jordkloder.

Vi er også opmærksomme på de meget store virksomheders styrkeforhold. Små virksomheder kan knække nakken på grund af de store. Monopoler er skabt af mennesker, og det er mennesker som forretningsmænd, der sidder i de store virksomheder, som ved eller burde vide, at deres beslutninger har konsekvenser.

Vi har også i de sidste 10 år haft flere journalistiske afsløringer som Panama-papirerne og Pandora-papirerne, der viser, at i Danmark er der både virksomheder og velhavende, som benytter ordninger for skatteunddragelse i skattely. Vi vil gerne tale for strammere lovgivning, der gør den form for adfærd ulovlig, og for prioritering af offentlige ressourcer, der gør det muligt at opdage og retsforfølge denne form for økonomisk kriminalitet.

AF DE RELIGIØSE TRADITIONERS KRITISKE BELYSNING AF PENGENES BETYDNING FOR MENNESKESYN OG SAMFUNDSUDVIKLING

Vi mener, at alle har ret til at kunne deltage i økonomien. Det betyder, at vi skal indrette samfundet, så alle har mulighed for at sikre sig en økonomi, som kan dække deres basale fornødenheder.

Vi mener, at politikerne skal tage beslutninger, der gavner samfundet på langt sigt. Og det gælder i høj grad vores ansvar for at sikre levevilkårene for de kommende generationer. I politik har de kortsigtede dagsordner det med at overhale de mere langsigtede indenom. Bæredygtighed handler om at finde grønne løsninger, men det handler endnu mere om at skrue ned for forbruget og forventningerne om økonomisk vækst, og det kan være upopulært.

Bæredygtighed handler også om at skabe hele og værdige rammer for, at vi kan leve vores liv ikke bare i ansvar for fællesskabet, men også for os selv.

Hviledagen er tillige et væsentligt element, som i vores moderne samfund er blevet klemt. Men det er umenneskeligt at skulle arbejde hele tiden, hvilket kun bliver mere presserende at nævne i en tid, hvor selve helligdagsbegrebet var tæt på at blive afskaffet i lukkeloven. Vi har som mennesker brug for en dag, hvor vi ikke arbejder eller shopper igennem.

På samme måde er det ikke al arbejde, der skal betales for. Det frivillige engagement er en af grundstenene i vores samfund. Det Danmark, vi kender og holder af, er også bygget på frivillighed og velgørende organisationer. Regeringen skal, som der står i regeringsgrundlaget, sikre en afbureaukratisering af frivillighedsområdet. Det skal være nemmere at give.

I forhold til samfundsøkonomien mener vi, at de bredeste skuldre også er dem, som skal bære mest, og opfordre dem, som har meget, at bidrage til fællesskabet på en retfærdig måde. Vi ser gerne, at der kommer gennemsigtighed omkring personbeskatningen. Vi mener også, at virksomhedsbeskatning skal ske, hvor der er et naturligt tilhørsforhold, og misbrug af holdingselskaber til unddragelse af skat i de relevante lande, bør ulovliggøres. Selv meget rodfæstede danske virksomheder benytter sig af selskabskonstruktioner, som betyder, at de slipper for skatten. Vi mener, at det er kritisabelt.

Vi hilser initiativer velkomne, der kan hjælpe mennesker, som på grund af konjunkturudviklingen mister evnen til økonomisk at kunne klare sig selv. Der kan være hjælp og vejledning til mennesker, som står på kanten af at blive sat ud af deres bolig. Vi bør insistere på, at hjælpen rettes mod de økonomisk svageste stillede i samfundet.

Unge på kanten skal hjælpes, så de bliver inddraget i økonomien og føler sig som del af samfundets fællesskab. Alle har ret til at bidrage til fællesskabet.